

WYBRANE CHARAKTERYSTYKI KAPITAŁU SPOŁECZNEGO POLSKICH ROLNIKÓW

Grzegorz Spychalski

Politechnika Koszalińska

Abstrakt. Artykuł przedstawia wyniki badań przeprowadzonych wśród właścicieli gospodarstw rolnych województwa wielkopolskiego w zakresie wybranych charakterystyk kapitału społecznego. Autor identyfikuje i określa wpływ czynników społeczno-zawodowych na jakość kapitału społecznego i wyprowadza wnioski statystyczne. W konkluzji ukazano instrumenty polityki gospodarczej wspierające rozwój obszarów wiejskich w tym aspekcie. Poziom wykształcenia, aktywność obywatelska i skłonność do wspólnego działania stanowią główne uwarunkowania jakości kapitału społecznego polskich obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, obszary wiejskie, rolnicy

WSTĘP

Współczesne systemy gospodarcze rozwijają się w oparciu o procesy konkurencyjne, w których przedsiębiorstwa dysponują takimi aktywami, które są często trudno mierzalne i mają charakter niematerialny. Obok kapitału trwałego tworzonego w aktywności inwestycyjnej, środków finansowych gwarantujących płynność działania, kluczem do osiągnięcia pozycji konkurencyjnej jest kapitał intelektualny.

Stanowi on sumę niematerialnych czynników produkcji kumulujących wiedzę, umiejętności i doświadczenie pracowników oraz potencjał i systemy zarządzania wiedzą. W każdym przypadku podnosi on wartość organizacji, wynika z przedsiębiorczości i systemów edukacyjno-szkoleniowych. Może być także gromadzony i sprzedawany w formie patentów, licencji, baz danych, a jego źródłem są procesy badawczo-rozwojowe (b+r). Ma on decydujący wpływ na innowacyjność gospodarki, gdyż na

bazie zasobów kapitału intelektualnego powstają kreatywne technologie, oryginalne produkty czy unikatowe rozwiązania organizacyjne.

Strukturalnie kapitał intelektualny tworzą trzy elementy:

- kapitał ludzki – ściśle związany z zasobem pracy,
- kapitał strukturalny (instytucjonalny) wynikający z otoczenia i struktur organizacyjnych podmiotów,
- kapitał społeczny tworzący relacje międzyludzkie, oparty na zaufaniu i aktywności obywatelskiej.

Z punktu widzenia makroekonomicznego to kapitał społeczny jest postrzegany jako źródło strategicznej konkurencyjności i z uwagi na specyficzne cechy staje się przedmiotem badań społeczno-ekonomicznych [Fukuyama 1997]. Szczególną rolę odgrywa ten składnik kapitału intelektualnego w sektorach i częściach gospodarki podlegających przemianom. Do takich fragmentów systemu ekonomicznego należą bez wątpienia obszary wiejskie, położone poza terenami przemysłowymi i oddalone od aglomeracji miejskich. Ich specyfikacją jest bliska relacja ze środowiskiem przyrodniczym, mała gęstość zaludnienia oraz zależność od rolniczej działalności gospodarczej.

W tych warunkach kapitał intelektualny kreuje procesy rozwojowe, a jego jakość determinuje stopień konkurencyjności regionalnej i krajowej. Dlatego celem badań była identyfikacja wybranych cech kapitału społecznego polskich rolników, które wpływają na obserwowane procesy modernizacji i restrukturyzacji. Hipotezą roboczą jest stwierdzenie, iż doskonalenie jakości kapitału społecznego obszarów wiejskich wynika z szeregu uwarunkowań psychospołecznych mieszkańców wsi. Założono ponadto, że grupą szczególnie predestynowaną do kształtowania zmian w kapitale społecznym są właściciele gospodarstw rolnych, którzy z jednej strony uczestniczą w aktywnościach rynkowych, a z drugiej strony mogą kształtować zachowania i postawy pozostałych środowisk społecznych na wsi.

METODYKA BADAŃ

Badania przeprowadzono wśród właścicieli gospodarstw rolnych województwa wielkopolskiego. Dobór grupy respondentów miał charakter celowy, to znaczy skierowano pytania do rolników – przedstawicieli Izby Rolniczej, która jest instytucją samorządu rolniczego w Polsce i reprezentuje interesy wszystkich płatników podatku rolnego. Zastosowano przestrzenny podział grupy badanej zgodny z podziałem administracyjnym w ujęciu powiatów i określono liczbę 300 ankietowanych jako dostateczną dla analizowanej populacji. Aby pozyskać pierwotny materiał dowodowy, zastosowano metodę kwestionariuszową, w której narzędzie badawcze stanowiła ankieta pocztowa z zestawem 14 pytań merytorycznych i częścią informacji diagnostycznych (metryczka). Po weryfikacji logicznej i formalnej otrzymanych ankiet zakwalifikowano do procedury statystycznej 268 ankiet.

Do określenia współzależności między cechami jakościowymi wyrażonymi na skali nominalnej (np. płeć lub wykształcenie) bądź też między cechą jakościową a ilościową, np. źródło utrzymania i wysokość dochodów, wykorzystano mierniki kontyngencji, które oceniają stopień skojarzenia cech. Cechy są skojarzone, jeśli pojawiają się w większej liczbie przypadków niż miałyby to miejsce wtedy, gdy byłyby one niezależne [Zeliaś i in. 2002].

Ocena skojarzenia opiera się na statystyce χ^2 , która pokazuje odchylenie zaobserwowanych liczebności dla wyodrębnionych klas obu cech od liczebności, których należałoby się spodziewać, gdyby cechy były niezależne.

Statystykę χ^2 oblicza się na podstawie tablicy, która powstaje w wyniku grupowania badanej zbiorowości według dwóch cech i składa się z k wierszy odpowiadających wariantom jednej cechy oraz l kolumn odpowiadających wariantom drugiej.

Statystykę χ^2 oblicza się według wzoru:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^l \frac{(n_{ij} - n_{ij})^2}{n_{ij}} = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^l \left(\frac{n_{ij}^2}{n_{ij}} \right) - n$$

Statystyka χ^2 przyjmuje wartości z przedziału $\langle 0; n \cdot \sqrt{(k-1) \cdot (l-1)} \rangle$ i zależy od liczebności zbiorowości n oraz od liczby wierszy k i kolumn l .

Na wartości statystyki χ^2 bazuje obliczany w badaniu współczynnik V Cramera:

$$V = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \min(r-1, k-1)}}$$

Współczynnik przyjmuje wartości z przedziału (0,1). Gdy jego wartość wynosi 0 oznacza to, że cechy X i Y są niezależne. Im bliższa jego wartość jedności tym silniejsze jest powiązanie pomiędzy cechami X i Y [Sobczyk 2000].

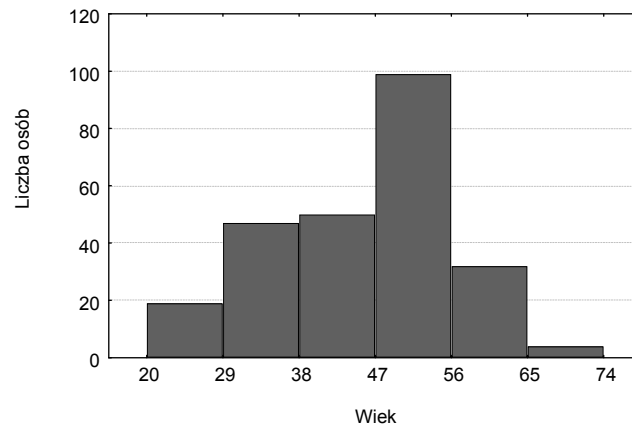
W procesie analizy danych empirycznych próbowano identyfikować relacje cech charakteryzujących kapitał społeczny obszarów wiejskich z charakterystykami społeczno-zawodowymi badanych rolników.

WYBRANE WYNIKI BADAŃ

Istotną determinantą zachowań przedsiębiorczych i aktywności obywatelskiej wyznaczających poziom kapitału społecznego obszarów wiejskich jest struktura wieku. Badana populacja właścicieli gospodarstw rolnych to osoby w wieku produkcyjnym. Ich średnia wieku wynosi 42,6 lat, a mediana 48 lat. Najstarsza badana osoba ma lat 74, a najmłodsza 20. Współczynnik zmienności tej cechy, czyli udział odchylenia standardowego w wartości średniej, wynosi prawie 30%, co świadczy o silnym zróżnicowaniu grupy pod względem wieku. Najwięcej osób wśród ankietowanych znajduje się w przedziale 47-56 lat (rys. 1).

Oceniono zależność wieku i członkostwa rolników w organizacji społecznej uzyskując wartość współczynnika V Cramera na poziomie 0,26 (zależność ograniczona). W analizie grup wiekowych okazało się, że ludzie młodzi, zarówno do 34 roku, jak i starsi, po 61 roku życia, rzadziej są członkami instytucji sektora pozarządowego (tab. 1).

Kolejną badaną relacją była zależność między wiekiem respondentów a naturalnym odruchem zaufania. Choć uzyskany miernik korelacji był względnie niski (0,19), to prosta ocena odpowiedzi wskazuje, że ankietowani rolnicy są osobami o wysokim poczuciu otwartości i poza najstarszą grupą wiekową zdecydowanie pozytywnie oceniają relacje społeczne (rys. 2)

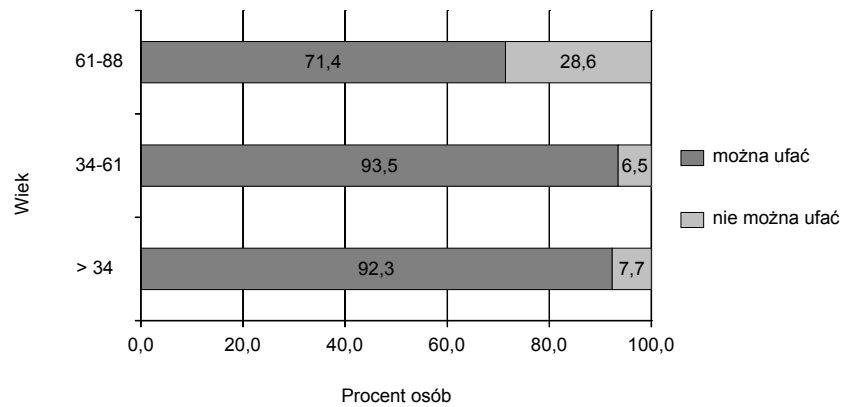

Rys. 1. Histogram wieku badanej grupy
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Relacja wieku ankietowanych i członkostwa w organizacji społecznej

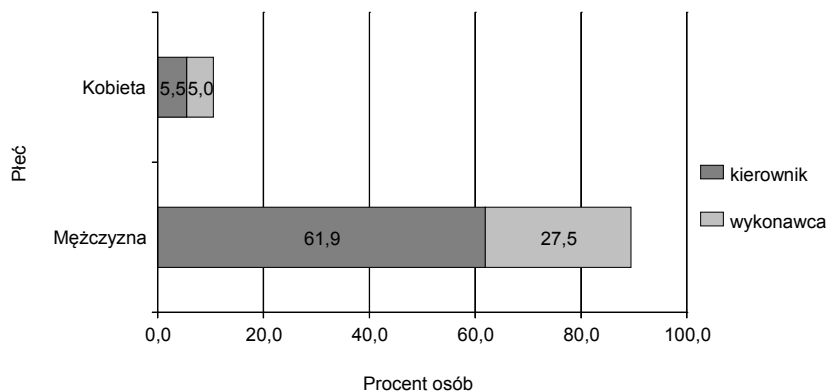
Wiek	Członkostwo w organizacji (liczebność)	
	tak	nie
> 34	24	15
34-61	169	26
61-88	9	5
Sum – Suma	202	46

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Zależność wieku i otwartości społecznej ankietowanych
Źródło: opracowanie własne.

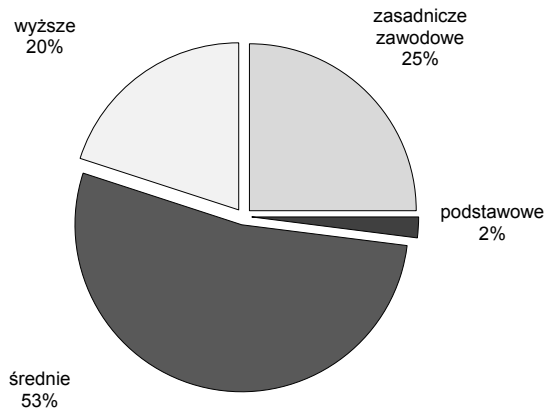
Ważnym wskazaniem przedsiębiorczości jest preferowanie określonej funkcji zawodowej: kierownika i wykonawcy. Ogółem wśród respondentów 68% wskazywało funkcję kierownika jako preferowaną, co wynika z samodzielności pracy rolnika i jego specyficznej mentalności. Czynnikiem kształtującym wybór funkcji była płeć ankietowanych (rys. 3).

Rys. 3. Wpływ płci ankietowanych na preferencje funkcji zawodowej
Źródło: opracowanie własne.

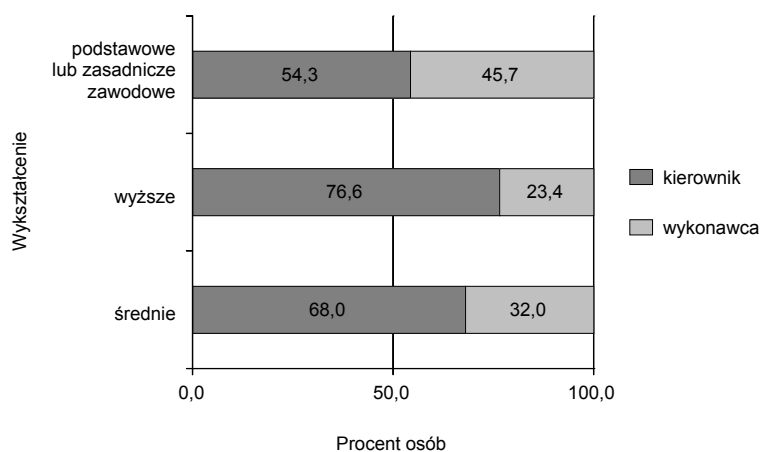
Wynik badań potwierdza, że większość gospodarstw rolnych jest kierowanych przez mężczyzn, a kobiety chętniej przyjmują funkcje wykonywane w zespołach pracowniczych.

Kolejną ważną cechą determinującą poziom kapitału społecznego jest wykształcenie. Wśród badanych rolników aż 20% to osoby z wyższym wykształceniem, 53% posiada świadectwo szkoły średniej, a 25% legitymuje się wykształceniem zasadniczym zawodowym. Zaledwie 2% to osoby z wykształceniem podstawowym (rys. 4).

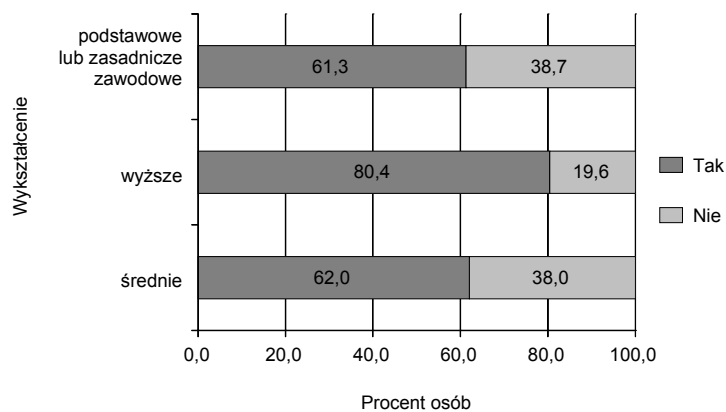
Rys. 4. Struktura wykształcenia ankietowanych
Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiona struktura potwierdza przeciętnie wysoki poziom wykształcenia badanych i wskazuje na ich predyspozycje do kreowania postaw aktywnych w swoich środowiskach. Analiza wskaźnika V Cramera wskazała istotne relacje poziomu wykształcenia z preferowanymi funkcjami zawodowymi oraz z otwartością na relacje społeczne. Wśród respondentów z wyższym poziomem wykształcenia wzrasta preferencja do samodzielnego podejmowania decyzji gospodarczych i działań przedsiębiorczych (rys. 5).

Rys. 5. Zależność wykształcenia i preferowanych funkcji zawodowych
Źródło: opracowanie własne.

Równocześnie osoby o wyższej świadomości intelektualnej (z wyższym wykształceniem) uznają za ważne relacje z otoczeniem, które budują zaufanie i związki o charakterze nieformalnym (rys. 6).

Rys. 6. Relacja wykształcenia i otwartości na relacje społeczne
Źródło: opracowanie własne.

W badaniu identyfikowano również bariery działania wspólnego w rolnictwie, które ograniczają podejmowanie przedsięwzięć biznesowych i kulturowych. Jako istotną barierę respondenci wskazywali brak woli rolników wynikający ze sposobu myślenia o działaniach zespołowych. Równocześnie okazało się, że wyższy poziom wykształcenia powodował częstsze wskazanie tego problemu wśród ankietowanych (tab. 2).

Tabela 2. Zależność wykształcenia od wskazania braku woli rolników jako bariery działań wspólnych

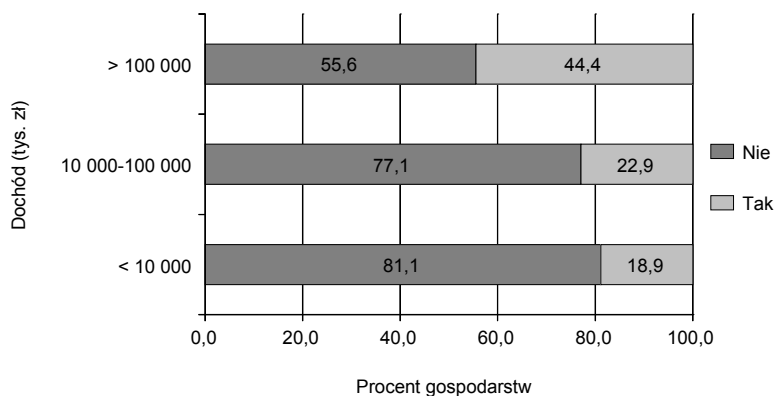
Wykształcenie	Brak woli jest barierą	Brak woli nie jest barierą	Suma
Podstawowe lub zawodowe	29	30	59
Średnie	79	42	121
Wyższe	35	15	50

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli 2, wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia zwiększa się liczba wskazań tego czynnika hamującego rozwój kapitału społecznego polskich obszarów wiejskich.

W analizach determinantów kapitału intelektualnego pojawia się czynnik ekonomiczny rozumiany jako poziom dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowego lub wielkość zysku przedsiębiorcy. W prezentowanym badaniu dochód gospodarstw rolnych rozumiano jako dochód rolniczy brutto a poziom ustalono według wskazań właściciela gospodarstwa.

Zdolność do współpracy w rolnictwie można ocenić przynależnością do grupy producenckiej, która stanowi instytucjonalny wyraz działania zespołowego i przynosi wymierne korzyści jej członkom. Dochód rolniczy okazał się w badaniach ważnym czynnikiem różnicującym skłonność rolników do aktywności grupowej. Zaledwie 19% respondentów o najniższych dochodach rocznych deklaruje udział w grupie producenckiej, natomiast w grupie najzamożniejszych rolników ten odsetek wzrasta do 44,4% (rys. 7).

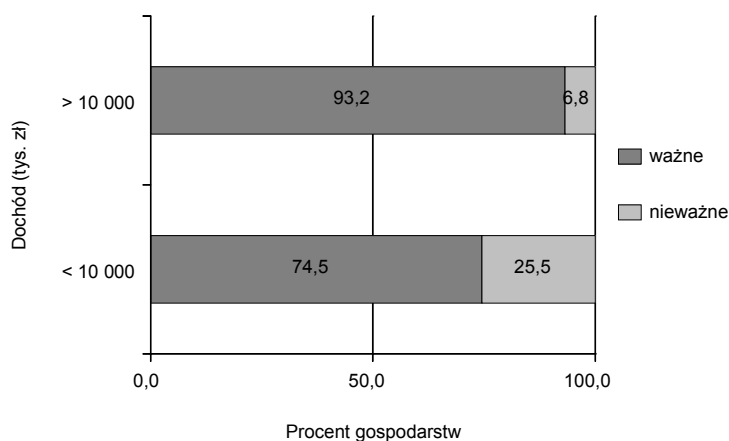

Rys. 7. Zależność między dochodem rolniczym a przynależnością do grupy producenckiej

Źródło: opracowanie własne.

Zidentyfikowano zależność między poziomem dochodu a współpracą z instytucjami otoczenia rolnictwa. Współczynnik V Cramera przyjmował dość wysokie wartości o tych relacjach, co oznacza, że wraz ze wzrostem dochodu następuje większa intensywność kontaktów gospodarstw z firmami ubezpieczeniowymi, agencjami rolnymi czy instytucjami finansowymi.

Ciekawa i przewidywalna relacja pojawiła się w ocenie znaczenia relacji społecznych przez respondentów. Choć większość z badanych uznała za ważne więzi ze środowiskiem społecznym, to wyższy poziom dochodu wyraźnie zwiększa poczucie więzi grupowej wśród właścicieli gospodarstw rolnych (rys. 8).

Rys. 8. Zależność dochodu rolniczego i znaczenia relacji społecznych
Źródło: opracowanie własne.

Ciekawa relacja zaistniała w odniesieniu do pytania: czy pomysł (innowacja) jest źródłem sukcesu ekonomicznego? Osoby o najwyższych dochodach w większości nie zgodziły się z tezą zawartą w pytaniu (tab. 3), czyli nie ma dla nich związku dochodu z relacjami społecznymi.

Tabela 3. Relacja między dochodem a oceną pomysłu jako źródła sukcesu

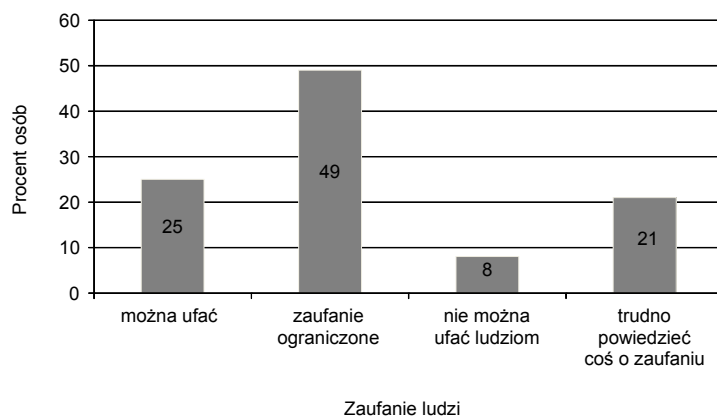
Dochód roczny (zł)	Pomysł jest źródłem sukcesu		Suma
	tak	nie	
< 10 000	24	28	52
10 000-100 000	74	31	105
> 100 000	20	13	33

Źródło: opracowanie własne.

Ogólnym kryterium potencjału kapitału społecznego jest poziom zaufania do innych ludzi. W projekcie oceniono to w sposób opisowy i 49% respondentów wskazało, iż

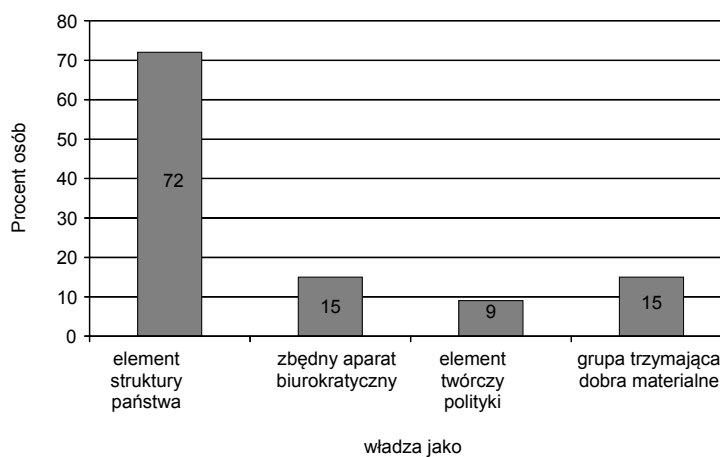

zaufanie powinno być ograniczone, 25% uznało, że można zaufać innym, a zaledwie 8% stwierdziło, iż nie można ufać ludziom. Jest to wynik optymistyczny, biorąc pod uwagę przeciętny poziom ufności polskiego społeczeństwa (rys. 9).

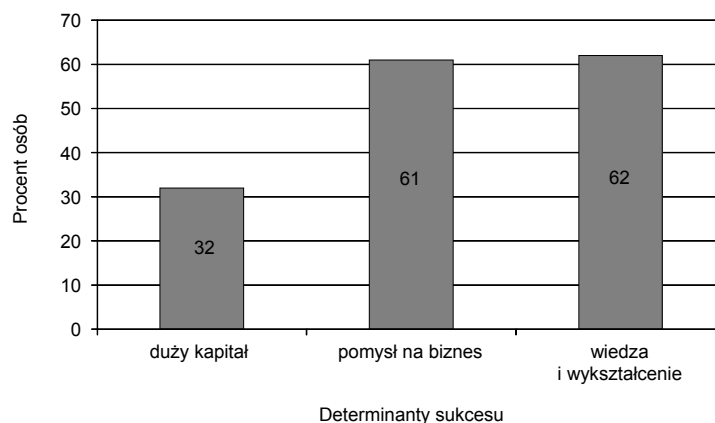
Rys. 9. Ocena zaufania wśród respondentów
Źródło: opracowanie własne.

Jeszcze jednym elementem aktywności społecznej jest stosunek do władzy i związana z nim skłonność do uczestnictwa w życiu publicznym. Ankietowani rolnicy wykazali odpowiedzialny stosunek do otoczenia politycznego, gdyż 72% z nich stwierdziło, iż władza jest ważnym elementem struktury państwa, a 9% uznało ją za twórczy wynik polityki. Jednocześnie 15% wybrało pejoratywne oceny organów i osób sprawujących funkcje publiczne (rys. 10).

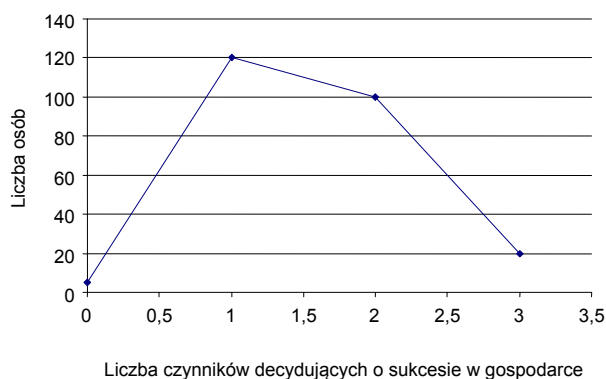
Rys. 10. Ocena władzy przez respondentów
Źródło: opracowanie własne.

W ocenie przesłanek przedsiębiorczości badani właściciele gospodarstw rolnych duże znaczenie przypisywali elementom kapitału intelektualnego. Aż 62% z nich wskazało wiedzę i wykształcenie jako podstawy sukcesu ekonomicznego, a niewiele mniej stwierdziło, że odpowiedni pomysł jest źródłem powodzenia prowadzonej działalności gospodarczej. Jedynie 32% uznaje, iż duży kapitał stanowi przesłankę powodzenia w biznesie (rys. 11).

Rys. 11. Źródła sukcesu ekonomicznego w opinii respondentów
Źródło: opracowanie własne.

Ciekawe rezultaty dała analiza liczby czynników decydujących o sukcesie. Wbrew pozorom najwięcej wskazań (120) dotyczyło jednego uwarunkowania, a tylko 100 odpowiedzi wskazało dwa czynniki powodzenia w biznesie. Najczęściej były to kombinacje dużego kapitału i pomysłu na biznes oraz dużego kapitału oraz wiedzy i wykształcenia. Zaledwie 7,7% wskazań dotyczyło połączenia wszystkich trzech determinantów (20 odpowiedzi) – rys. 12.

Rys. 12. Liczba czynników sukcesu według ankietowanych
Źródło: opracowanie własne.

PODSUMOWANIE

Badania dotyczyły wybranych wskaźników kapitału społecznego polskich obszarów wiejskich. Oceną objęto przedstawicieli producentów rolnych, w zdecydowanej większości mężczyzn o ponadprzeciętnym poziomie wykształcenia. Znaczna część respondentów większość swych dochodów uzyskuje z działalności rolniczej i współpracuje z instytucjami wsparcia rolnictwa.

Statystyczna miara zależności cech społecznych wskazała, że wiek, poziom wykształcenia, wysokość dochodów są czynnikami kształtującymi poziom kapitału społecznego wśród mieszkańców obszarów wiejskich. Potwierdzono tym samym hipotezę roboczą, która głosiła iż doskonalenie jakości kapitału społecznego może następować drogą zmian wybranych charakterystyk psychospołecznych rolników i ich rodzin. Ze względu na ścisłą relację kapitału społecznego i intelektualnego można stwierdzić, że są przesłanki kształtowania kapitału intelektualnego poprzez ukierunkowaną politykę gospodarczą.

Może ona przyjmować formę interregionalnego oddziaływania władzy centralnej (rządu, unii europejskiej) lub intraregionalnego kształtowania zachowań podmiotów poprzez władze samorządowe. Obecnie obowiązująca doktryna polityki rozwoju regionalnego zakłada integrację tych dwóch organizmów w ramach strategii rozwoju i kontraktu rządowo-samorządowego. Programy operacyjne odnoszące się do kapitału intelektualnego na ogół obejmują:

- doskonalenie jakości zasobów ludzkich poprzez system edukacyjny i projekty kształcenia ustawicznego,
- wzrost mobilności pracowniczej ułatwiającej przepływy kapitału intelektualnego,
- podnoszenie świadomości obywatelskiej i ułatwianie grupowych form działania,
- budowę instytucjonalnego wsparcia kapitału intelektualnego,
- usprawnienie modelu ochrony i transferu własności intelektualnej.

Tak pogrupowane kierunki polityki ekonomicznej wobec kapitału intelektualnego pozwolą w przyszłości poprawić jakość tego istotnego czynnika wzrostu gospodarczego na obszarach wiejskich i podnieść ich konkurencyjność.

LITERATURA

- Fukuyama F., 1997. *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. PWN, Warszawa-Wrocław.
- Sobczyk M., 2000. *Statystyka*. PWN, Warszawa.
- Zeliaś A., Pawełek B., Wanat S., 2002. *Metody statystyczne*. PWE, Warszawa.